

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

DOI: 10.33663/1563-3349-2021-89-4

Н. М. ОНИЩЕНКО

ПРАВОВІ ПОТРЕБИ У ФОКУСІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналізується сутність категоріального вивчення природи цього явища правової дійсності. Окремий вектор дослідження – «арсенал» засобів щодо унормування задоволення правових потреб.

Ключові слова: *потреба, правові потреби, законний інтерес, можливість, право.*

Onishchenko Natalia. Legal needs in the focus of scientific research

The purpose of this article is analytical research, the category of «legal needs». Analysis of the essence of the categorical study of the nature of this phenomenon of legal reality, a separate vector of research – the composition of the «arsenal» of means to normalize the satisfaction of legal needs.

Key words: *need, legal needs, legitimate interest, opportunities, law.*

Правові потреби, або потреби у сфері (площині, вимірах) права, є проблематикою, яка не часто ставала предметом вивчення сучасних учених-правознавців. Тобто можна констатувати, що, на жаль, вітчизняна доктрина не дослідила цю категорію на належному рівні (за винятком Львівської правової школи. Зокрема, цією проблемою опікувався професор П. Рабінович, а також А. Наконечна).

© *ОНИЩЕНКО Наталія Миколаївна* – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1671-2139>; e-mail: teorija06@gmail.com

Інші дослідники, якщо і приділяли певну увагу її вивченню, то переважно в аспективному плані, щодо окремих ракурсів, або в контексті дотичних тематик. Втім зрозуміло, що дана категорія, її розуміння, сутність, призначення відіграють величезну роль у практичній діяльності.

Серед тих, хто спрямував свої юридичні пошуки в цій сфері, П. Рабінович, М. Костицький, О. Гришук, В. Бігун, Є. Івашев, А. Наконечна та ін.

Спробуємо навести деякі міркування в означеному статтею форматі. Водночас відразу зауважимо, що не претендуємо на всеосяжне її вивчення і тим більше тлумачення. Проте певні, необхідні, на наш погляд, міркування та констатації спробуємо надати, віддаючи належне і тому, що, як і будь-яка наукова проблема, дана може бути і буде предметом дискусійних поглядів, усталених точок зору та рекомендацій.

Отже, звернемося на початку нашого розгляду до категоріально-понятійного апарату (певних дефініцій, визначень, термінів та понять).

«Потреба» – 1) це «необхідність у кому-, чому-небудь», що вимагає задоволення, необхідність або бажання робити щось, діяти певним чином;

2) те, без чого не можна обійтися, вимоги, які необхідно задовольнити, умови, необхідні для когось, чогось [1];

«Потреба» визначається також як умови, які змушують до чогось; умови, необхідні для когось-чогось [2].

Наведемо ще одне визначення. «Потреба» – 1) необхідність у кому-, чому-небудь, що вимагає задоволення; потрібність. Потреба спеціальних знань. Настійна потреба [3].

Після загального словникового огляду можемо констатувати, що один із ракурсів потреб, безумовно, є потреби соціальні, а серед них потреби правові.

Серед визначень правових потреб доктринального гатунку хотілося б звернути увагу на наступне: «Потреби людей у якісному позитивно-правовому регулюванні, а також у правовій допомозі» [4].

На нашу думку, одним із визначень правових потреб може бути наступне: потреби в правовій сфері (сегменти) життєдіяльності людини або в безпосередньо наближеній і дотичній до неї.

Слід також наголосити на тому, що правові потреби досить близькі до категорій «інтерес в праві» (що, як правило, передують виникненню певної потреби) та «правові можливості» (що опосередковують варіанти, шляхи, способи задоволення відповідних потреб на практиці). В такий спосіб можемо констатувати, що існує цілий інструментарій задля задоволення (реалізації) відповідної правової потреби. Цей інструментарій може включати: 1) необхідні доктринальні джерела; 2) норми законів та підзаконних нормативно-правових актів; 3) норми міжнародно-правових актів; 4) висновки, отримані юридичною практикою (наприклад, напрацювання НКР Верховного Суду чи Конституційного Суду України); 5) історичні джерела та витоки права; 6) канонічні норми; 7) норми правових звичаїв тощо.

Безпосередній вплив на задоволення правових потреб відіграють: рівень правової культури, правової свідомості та правового виховання.

Ще одним засобом із арсеналу правових потреб може виступати правова обізнаність. Отже, можемо припустити, що одним із перших кроків практичного втілення, сутнісною засадою тієї чи іншої правової потреби є правова обізнаність.

Сучасні процеси змін в усіх сферах життєдіяльності людини відрізняються не тільки реформами, а й нашим ставленням до них, точніше, сприйняттям або несприйняттям останніх, що вирізняє відповідні правові проблеми. Необхідність їх дослідження продиктована, на нашу думку, декількома причинами. Серед яких ускладнення суспільних відносин, трансформаційні зміни в право-державотворенні, гостра необхідність підвищення як загальнокультурного, так і «правокультурного» рівня представників соціуму. Отже, на часі аналіз явища «правова обізнаність» в контексті не тільки, а, можливо, не стільки правовиховного потенціалу, скільки саме правової обізнаності як самореалізації в освоєнні правового інформативного поля, задоволення правової потреби сучасного соціуму.

Знову звертаємося до словникового аналізу. «Обізнаний – який знається на чому-небудь, добре ознайомлений з чимось». «Обізнатися – вивчати що-небудь, знайомитися з чимось» [1, с. 804].

Отже, як бачимо, співіснують дві складові, або два елементи, сутності цього поняття: по-перше, слід бути добре ознайомленим із пев-

ним явищем (предметом, поняттям тощо); по-друге, що впливає з першого, – вивчати що-небудь.

Отже, структурно «обізнаність у праві» полягає в можливості ретельно ознайомитися, вивчити правові норми, а отже, оволодіти тими знаннями в необхідному обсязі та на необхідному (для захисту прав, свобод і законних інтересів) рівні, тобто повністю або принаймні частково задовольнити правові потреби, що виникають.

Почнемо з першого кроку – ознайомлення з правовим матеріалом. Вивчення норм права передбачає багато різних складових, аспектів як доктрини, так і правової практики, як правотворчості, так і правореалізації. Безумовно, таке вивчення передбачає як інструментальні, так і сутнісні складові. Правотворчість – це специфічна діяльність, суб'єкти якої не можуть діяти без певних правил і вимог. Сукупність цих правил і утворює техніку правотворчості. Правила правотворчості й правила правозастосування, правила формулювання нормативних та індивідуальних правових актів утворюють юридичну техніку. Правила юридичної техніки формувалися протягом всього періоду існування права. Зрозуміло, що юридична техніка – складне юридичне поняття. Традиційно вона розглядається як система правил і прийомів підготовки і прийняття найбільш досконалих за формою і структурою нормативних актів; відповідність змісту і форми нормативних приписів; доступність і простоту нормативних матеріалів. У такий спосіб «вивчення» передбачає і пов'язаність із категоріально-понятійним апаратом.

Не викликає сумнівів теза про те, що стандартизація термінів та дефініцій допоможе забезпечити визначеність термінологічної бази українського законодавства: запобігти колізіям, підвищити якість законодавчих актів, сприяти їх конструктивній дії, а отже, підвищить результативність вивчення запропонованого юридичного продукту.

Після вивчення, усвідомлення нормативного матеріалу іманентно необхідним виступає процес у форматі добре «ознайомлений», або «ознайомлений на достатньому рівні» щодо здійснення, використання, дотримання та застосування норм права.

Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними суперечностями, серед яких прийняття значної кількості нормативно-правових актів і водночас поширення тотального пра-

вового нігілізму. Причому прийняті закони відверто ігноруються, порушуються, не виконуються, їх не поважають і не поцінують.

Одним із відправних моментів тут виступає зневажливе, зверхне, скептичне сприйняття права, оцінка його не як базової, фундаментальної ідеї, а як другорядного явища в загальній шкалі людських цінностей, що, у свою чергу, характеризує міру цивілізованості суспільства, стан його духовного розвитку, соціальних установок, звичок.

Стійка зневіра у високому призначенні, потенціалі, універсальності, можливостях і необхідності права – такий морально-психологічний генезис цього феномена. Нескладно припустити, що однією з першопричин цього явища є недостатній рівень оволодіння правовою матерією. Ще раз нагадаємо, і це загальна потреба українського суспільства, що нині вкрай важливий не мінімум правових знань, а максимум, не абетка, а енциклопедія права. Можливо, тоді сприйняття права буде якраз визначитися тим, що право – це фортеця, захисник, оберіг від чиновницької сваволі, це провідник «у простір свободи, безпеки і правосуддя» [5]. Це індикатор дотримання і забезпечення прав і свобод людини, показник досягнутого рівня гендерної рівності, а головне – ідеалів верховенства права в суспільстві.

Отже, обізнаність у праві – це засвоєння людиною різнобічних правових знань з метою їх використання в усіх сферах життєдіяльності задля найбільш повної реалізації прав, свобод і законних інтересів. Це один із найефективніших засобів забезпечення правової потреби.

Цей процес окреслений такими завданнями:

- 1) формування та розвиток правових знань особи;
- 2) виховання поваги до права як соціальної цінності та до принципів правозаконності;
- 3) вироблення потреби в активному захисті своїх прав, свобод та законних інтересів у встановленому законом порядку.

Реалізація вищезазначених цілей та завдань дасть змогу сформувати належний рівень обізнаності у праві. Основними умовами цього процесу слід вважати:

- створення і діяльність громадських об'єднань (можливо, на базі великих юридичних центрів), що беруть участь у різних правових та соціальних проектах;

- проведення семінарів, що забезпечують профільне розширення і поглиблення уявлень про право як особливий соціальний інститут, феномен правової культури, її принципів, особливостей регулювання різних форм суспільних відносин, особливо в політичній та економічній сферах.

Чому б цю місію не взяти на себе юридичним коледжам, інститутам, факультетам в рамках і форматах визначених державою? Принаймні це підвищило б їх суспільну корисність і необхідність. Наприклад, це стає вкрай необхідним при запровадженні у правову тканину нових інститутів, таких, як безоплатна правова допомога, захист прав учасників ООС та членів їх сімей, реформи освітнього процесу, пенітенціарної системи тощо.

Обізнаність у праві передбачає можливість транслювати правову культуру, акумулювати правовий досвід і механізм правової діяльності, сприяти подоланню правового нігілізму, правового песимізму, вирішенню конфліктів у суспільстві.

Таким чином, дослідження правових потреб спрямоване на розвиток самої людини, її правової свідомості та правової культури. Правознавці-вчені та представники юридичної практики наголошують, що правова обізнаність є важливим комплексним компонентом механізму правової соціалізації особи, як процесу засвоєння, сприйняття і реалізації суб'єктами правових цінностей суспільства, ідей, переживань, почуттів і емоцій людей, а також правових оцінок, норм і моделей поведінки. При цьому суспільство і сама правова практика визначають правову соціалізацію. Саме обізнаність у праві здатна спрямувати цей процес у позитивне русло. Тому вивчення питань правової соціалізації безпосередньо пов'язано з явищем обізнаності в праві в певному суспільстві, середовищі, де відбуваються ці процеси.

У цьому контексті цікавим, маловивченим і надзвичайно важливим з огляду на сучасні політико-правові процеси в Україні стають питання, пов'язані з правовою активністю громадян. Не секрет, що в переломні періоди в право-державотворенні значно зростає соціальна, і зокрема правова, активність. Вважаємо за необхідне наголосити, що правова активність громадян розглядається як необхідність задоволення правової потреби на рівні індивідуальної свідомості та правової свідомості суспільства.

Практична складова феномена обізнаності в праві прямо пов'язана з вивченням феномена правової активності членів громадянського суспільства під час трансформаційних демократичних перетворень. Зокрема, оцінка співвідносності правової активності та юридично значущої поведінки, вивчення ролі правосвідомості як джерела права, формування правового світогляду особистості, наділеної соціальною свободою тощо. Все це так чи інакше має або повинно мати своїм підґрунтям належний рівень обізнаності в праві або певний рівень правової поінформованості.

Безсумнівно, що правова активність є передумовою, засадою демократичної розбудови держави. Зрозуміло, що будь-яка правова активність громадян спрямована саме на результат, на виникнення відповідних правовідносин, регулювання відповідних суспільних відносин, розробку актів правотворчості, створення необхідних структурних ланок або скасування деяких у механізмі держави, в тому числі з метою забезпечення правових потреб сучасного цивілізаційного розвитку.

1. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1090 с. 2. Загнітнко А.П., Щукіна І.А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с. 3. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга; Богдан, 2005. 605 с. 4. Наконечна А.М. Людські правові потреби, поняття, основні класифікації, юридичний механізм задоволення. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 39-43. 5. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: К.І.С., 2010. С. 35.

References:

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy (z dod. i doprov.)\ Uklad. I holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF (Perun), 2005. 1090. s. 2. Zahnitko A.P., Shchukina I.A. Velykyi tлумachnyi slovnyk. Suchasna ukrainska mova vid A do Ya. Donetsk: TOV VKF «BAO», 2008. 704 s. 3. Kunch Z.I. Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy. Ternopil: Navchalna knyha; Bohdan, 2005. 605 s. 4. Nakoneshna A.M. Liudski pravovi potreby, poniattia, osnovni klasyfikatsii, yurydychnyi mekhanizm zadovolennia. *Pravo i suspilstvo*. 2018. № 3. S. 39-43. 5. Konstytutsiini akty Yevropeiskoho Soiuzu (v redaktsii Lisabonskoho dohovoru) / per. H. Druzenka ta S. Druzenko; za zah. red. H. Druzenka. Kyiv: K.I.S., 2010. S. 35.

Onishchenko Natalia. Legal needs in the focus of scientific research

The purpose of this article is analytical research, categories «legal needs». Analysis of the essence of the categorical study of the nature of this phenomenon of legal reality, a separate vector of research – the composition of the «arsenal» of means to normalize the satisfaction of legal needs.

Legal needs or needs in the field (plane, dimensions) of law is an issue that has not often been the subject of study of modern jurists. That is, it can be stated that, unfortunately, the domestic doctrine did not study this category at the proper level (with the exception of the Lviv Law School, in particular, Prof. Rabinovych and A. Nakonechna took care of this problem). In our opinion, one of the definitions of legal needs can be the following: «needs in the legal sphere (segments) of human life or in the immediate vicinity and in relation to it.»

It should also be emphasized that legal needs are quite close to the categories of «interest in law» (which usually precedes the emergence of a particular need) and legal opportunities (mediating options, ways, ways to meet the relevant needs in practice). Thus, we can state that there are a number of tools to meet (implement) the relevant legal need. These tools may include:

- 1) the necessary doctrinal sources;
- 2) norms of laws and by-laws;
- 3) norms of international legal acts;
- 4) conclusions obtained from legal practice (for example, the work of the NKR of the Supreme Court or the Constitutional Court of Ukraine);
- 5) historical sources and origins of law;
- 6) canonical norms;
- 7) norms of legal customs, etc.

The level of legal culture, legal awareness and legal education has a direct impact on the satisfaction of legal needs.

Awareness of the law provides an opportunity to broadcast legal culture, to accumulate legal experience and the mechanism of legal activity, to help overcome legal nihilism, legal pessimism, conflict resolution in society.

Thus, this work is aimed at the development of man himself, his legal consciousness and legal culture. Legal scholars and legal practitioners emphasize that legal awareness is an important complex component of the mechanism of legal socialization of a person as a process of assimilation, perception and implementation of legal values of society, ideas, experiences, feelings and emotions, as well as legal assessments, norms and patterns of behavior.

At the same time, society and legal practice itself determine legal socializations. It is awareness of law that can direct this process in a purposeful positive direction. Thus, the study of legal socialization is directly related to the phenomenon of «knowledge of the law» in a particular society, the environment where these processes take place (take place).

Key words: need, legal needs, legitimate interest, opportunities, law.